

KAUNOKIRJALLISUUS JA KIELTENOPETUS

HELENA LASSILA JA TAINA PITKÄNEN¹

Oulun yliopisto

Johdanto

Vieraiden kielten opetukseen (sis. myös ns. toisen kotimaisen kielen) kuuluu yliopistoissa kaunokirjallisuuden lukemista. Osa opiskelijoista - Oulussa kokemuksemme mukaan jopa suuri osa - suhtautuu siihen erittäin kielteisesti, mikä on ollut melkoinen yllätys ainakin osalle muualla koulutuksensa saaneista opettajista. Tämä on ilmeisesti laajempi ongelma eikä koske vain vieraiden kielten opetusta eikä vain korkeakoulutasoa päättellen Marja Leena Tuurnan kirjoituksesta Suomen Kuvalehdessä (6/1977). Löytyi muitakin 'ymmärtämättömiä' kuin kielten opiskelijat, löytyi ymmärtämättömiä ns. päättäjiä. Kysymys on koutuspoliittinen. Minkälaisia kielenopettajia halutaan kouluttaa? Mihin kielenopetus tähtää? Turistikieleenkö, käyttäen tavanomaista "virheentorjunta"-metodia (ks. Suokko 1976)? Käsitetäänkö kieli vain sanaluetteloksi, joka vastaa täysin sanakirjan luettelemia asioita ja esineitä, 'todellisuuksia', ottamatta huomioon sanan arvoa ja sen ominaisuuksia idean vastineena (ks. Saussure 1970: 93, 145).

Opiskelijoiden vastustus voinee aiheutua epämielekkäiksi koetuista kirjallisuuden opetusmetodeista, joihin emme aio tarkemmin puuttua tässä yhteydessä. Opiskelijoiden ja päättäjien ymmärtämättömyys - samoin kuin 'epäonnistuneet' metoditkin - voivat myös johtua tiedon tai tiedostamisen puutteesta. Ei ole oikein perillä siitä, mitä kirjallisuus on ja mikä on sen suhde kieleen, mikä on näiden kahden vuorovaikutus. Siksi olemme päättäneet tarkastella kysymystä sekä kielitieteen että kirjallisuustieteen näkökulmasta.

¹ Helena Lassila on kirjoittanut luvut Mitä kaunokirjallisuus on ja Kaunokirjallisuuden tehtävät, Taina Pitkänen luvut Mitä kieli on, Sanataiteen kieli - muu kielenkäyttö ja Kaunokirjallisuus ja kielenopetus.

Tarkoituksemme on katsoa, miten teoreettiselta pohjalta voidaan perustella kirjallisuuden osuutta kielenopetuksessa. Perustelut pätevät eri koulutusmuotoihin: peruskoulutus - korkea-koulutus. Tarkastelussa on pyritty ottamaan lähtökohdaksi teoreettinen viitekehys, jossa sekä kieli että kirjallisuus käsitetään merkkijärjestelmäksi. Kummankin yhteiskunnallinen luonne ja tehtävä on myös otettu huomioon. Esityksessä pohjautaan sekä tiedemiesten että kirjailijoiden näkökantoihin. Tarkastelemme ensin kysymystä, mitä kieli on, sitten mitä kirjallisuus on, ja lopuksi näitä yhdessä.

Mitä kieli on?

Tarkastelemme luonnollista kieltä, emme keinotekoisia kieliä emmekä ns. sekundaareja, mallia luovia systeemejä.¹ Kun jatkossa puhutaan kielestä, tarkoitetaan juuri 'luonnollista kieltä' kuten suomea, ruotsia, ranskaa jne.

Kielessä erotetaan kaksi tasoa: kieli abstraktina systeeminä ja kieli konkreettisena tuotoksena, siis puheena tai kirjoituksena.² Kieli on yhteisöä/yhteiskuntaa yhdistävä tekijä. Vain kollektiivin 'kieli' on täydellistä. Se on pitkällisen historiallisen kehityksen tulos, jonka yksilö on ottanut vastaan passiivisesti ja jonka hän on varastoinut tajuntaansa/muistiinsa. 'Puhe' sen sijaan vaatii inhimillistä, tahdosta ja älystä riippuvaa, luovaa ponnistusta. Tarkemmin ilmaistuna kieli on merkkijärjestelmä, jonka tehtävänä on varastoida ja välittää tietoa. Kieli koostuu eri abstraktitasojen ilmauksista, jotka heijastavat sen historiallisen kehityksen eri vaiheita.³ Klausin mukaan kehitysvaiheet ovat seuraavat: esineillä

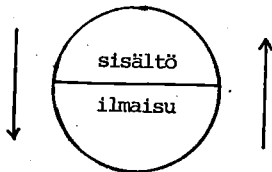
¹ Jako kieliin noudattaa Lotmanin (1974: 37) jakoa. Vrt. Klausin (1973: 27) jakoa: luonnollinen kieli, ammatti- ja metakieli, keinotekoinen kieli.

² Vastaa Saussuren (1970: 15) tekemää jakoa: 'la langue' - 'la parole'; sama ero kuvastuu vastaavista termeistä: kompetenssi - performanssi, koodi - sanoma ja systeemi - teksti, ks. Chomsky, Lotman, Klaus 1973: 17.

³ Saussure 1970: 37-38, 99-100; Lotman 1974: 34; Klaus 1973:28.

operointi - ajatuksilla operointi syrjäyttää esineillä operoinnin - operoiminen merkeillä ajatuksen asemesta (Klaus 1973: 21). Kielen muodot ovat usein vanhempia kuin sen ilmaiset ajatukset. Eritasoisten elementtien samanaikainen esiintyminen tuo kieleen rikkautta mutta myös epäselvyyttä ja muita epäkohtia, esim. monimutkaista ilmaisua. Tällaista kieltä rikastuttavia - ja hämärtäviä - piirteitä ovat antonymia, polysemia ja synonyimia. Lisäksi kielellisesti tarkkaa ilmaisua vastaa usein epätarkka todellisuus.¹ Kieli on sekä kehityksen tulos että olemassa oleva instituutio (Saussure 1970: 32).

Kieli on tärkein merkkijärjestelmä. Se on rinnastettavissa muihin merkkijärjestelmiin kuten kuuromykkien aakkosiin, symbolisiin riitteihin, sotilasmerkkeihin jne. Merkki ilmaisee ja korvaa jotakin. Se on merkityksen kantaja ja luonteeltaan sosiaalinen, mutta tietyissä mielessä yksilön ja kollektiivin ulkopuolella (Saussure 1970: 39, 41; Lotman 1974: 35). Kielen merkki on yhdistelmä kahdesta psykologisesta termistä, jotka ovat assosiaation kautta sidoksissa toisiinsa: käsitteestä ja äänteellisestä mielikuvasta. Näitä voidaan myös kutsua sisällyksi eli merkitykseksi ja ilmaisuksi. Tämän psykologisen yksikön, kielen merkin, kaksi puolta ovat vaikutussuhteessa toisiinsa:²

Tietyn kielen merkit ovat usein konventionaaleja, sopimuksenvaraisia, kollektiivien tapojen tuottamia. Tällöin sisällyksellä ja ilmaisulla ei ole mitään yhteistä; suhde on mielivaltaisen. Merkki on luonteeltaan symboli. Symbolisia merkkejä

¹ Klaus 1973: 63, 73; Regnéll 1971: 62-, 67-, 112.

² Saussure 1970: 93-94: 'äänteellinen mielikuva', 'ljudföreställning' ei ole niin abstrakti kuin 'käsité'.

ovat kielen sanat, poikkeuksena luonnon ääntä matkivat tai kuvailevat sanat. Jos ilmaisun ja sisällön välillä on samankaltaisuutta, kyseessä on ikoninen merkki, esim. luonnon ääntä matkivat sanat. Kolmas merkkityyppi on indeksi, joka ilmaisee merkin osatekijöiden välisen todellisen suhteen, esim. persoonapronominit. Kielen merkkiin liittyy tiettyä dialektiikkaa: se pitääytyä perinteeseen, on osittain muuttumaton, mutta toisaalta ajan mukana muuttuva.¹ Kielen merkkejä ovat esim. sanat, sanayhtymät ja lauseet (Klaus 1973: 57).

Sanojen ja termien merkityksestä erotetaan kaksi puolta: denotatiivinen - primaarimerkitys - ja konnotatiivinen - lisämerkitys; ts. käsitteen laajuus, ulottuvuus, eli se esineiden, asioiden joukko, johon viitataan (extensio), ja käsitteen sisältö, syvyys (intensio). Konnotaatio ilmaisee kohteen ominaisuudet ja olosuhteet. Konnotatiivinen ilmaisu riippuu sekä tekstiyhteydestä että kielen ulkoisista tekijöistä. Vaikuttavina tekijöinä ovat sanan käyttö, sanaan liittyvät assosiaatiot ja erilliset subjektiiviset tekijät. Sana voi sisältää sekä myönteisiä että kielteisiä arvolatauksia, jotka johtuvat sanan historiallisesta kehityksestä tai ovat yksilökohtaisia. Konnotaatiot ovat usein vaikeita kuvata, siksi niitä ei yleensä ole sanakirjoissa (Regnéll 1971: 40 ja seur.). Lauseen merkitys on vaikeampi kysymys, enkä aio käsitellä sitä tarkemmin.²

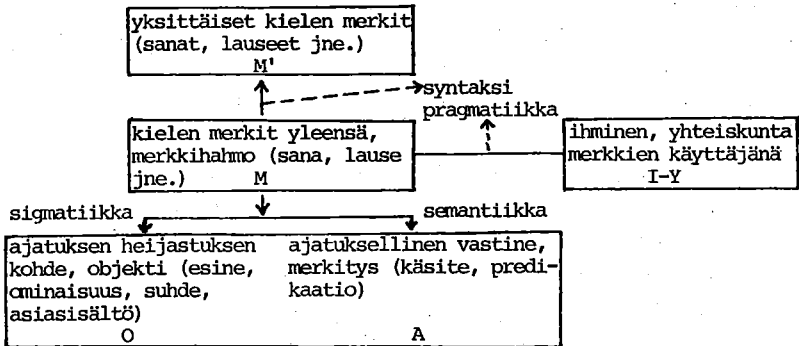
Kielen merkit eivät asetu järjestelmään mielivaltaisesti vaan tiettyjen jokaiselle kielelle ominaisten sääntöjen mukaan. Kielen rakenne on hierarkkinen muodostuen fonologisesta, morfologisesta, leksikaalisesta ja syntagmaattisesta tasosta sekä lause- ja virketasosta myöskin jokaiselle tasolle ominaisten sääntöjen mukaan. Rakenne on lisäksi kaksiakselinen sisältäen paradigmaattisen (pystysuoran) ja syntagmaattisen (vaakasuoran) akselin. Paradigmaattiseen akseliin kuuluvat taivutusmuodot,

¹ Saussure 1970: 96-105; Lotman 1974; Malmberg 1976: 52. Malmberg huomauttaa, että merkkiluokituksia on useita. Hän pitäätyy Charles S. Peircen jakoon.

² Ks. esim. Regnéll 1971: 50- ; Klaus 1973: 64-, 75-, 82; Allwood, Anderson ja Dahl 1972.

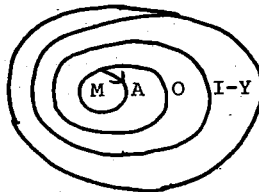
synonyymit, tietyn kielen prepositiot jne.; syntagmaattisella akselilla yhdistetään paradigmaattiset elementit kielen kannalta ymmärrettäväksi yhdistelmiksi.¹

Kielen merkin suhteet merkkijärjestelmässä voidaan esittää seuraavan kaavion 1 mukaisesti:

KAAVIO 1. Kielen merkin suhteet merkkijärjestelmässä.

Edellä mainittujen neljän tekijän väliset suhteet ovat seuraavat: (M, M'), (M, A), (M, O), (M, I-Y) ja niiden käänteisarvot (A, M) jne. Samalla lailla kuin tekijä M jakaantuu alatekijöihin (M', M'' jne.), jakautuvat muutkin tekijät. Näiden suhteiden käsittely ei kuulu enää kielitieteen piiriin. Primaarisuhteena on syntaktinen suhde. Sitä edellytetään kaikissa muissakin suhteissa (Klaus 1973: 57, 67, 72, 77). Kaavio saa seuraavanlaisen muodon:

Klausin (1973: 80) mukaan näiden neljän suhteen luokittelusta ja analysoimisesta on apua yleiselle kielitieteelle ja kieliteorialle.

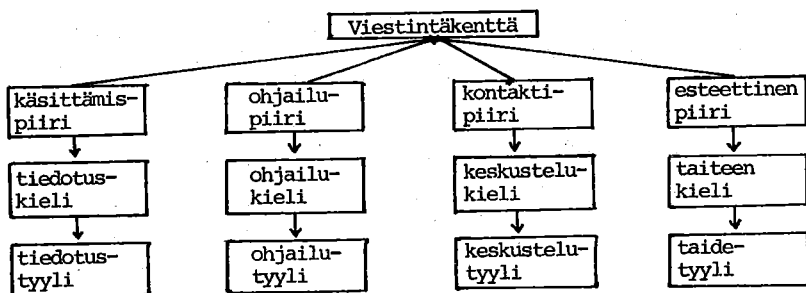
¹ Ks. Lotman 1974: 36; Saussure 1970: 155- : hän kutsuu paradigmaattisia yhdistelmiä assosiativisiksi.

Siirrymme nyt tarkastelemaan suhteita lähemmin (Ks. Klaus 1973: 67-72):

Syntaktinen merkkisuhde (M, M'): Tutkitaan siis kielen ilmaisuja, sanoja, sanayhtymiä ja lauseita sekä niiden suhteita tässä syntagmaattisessa yhdistelmässä. Ne ja niitä määrittelevät säännöt voidaan kuvata ja osoittaa. Lauseella on erikois- asema kaksinaisen merkityksensä takia. Semanttinen merkki- suhde (M, A) (A, M): Klaus erottaa toisistaan semanttisen ja sigmaattisen suhteen, jotka yleensä käsitetään yhdeksi semant- tiseksi kokonaisuudeksi. A:n ja O:n välisen eron perustana on konnotaation ja denotaation välinen ero, vaikka ne eivät ole identtisiä eroja. Semanttisen tason kielen merkin ja sen kä- sitteen välinen suhde voidaan kuvata ja osoittaa jättäen kui- tenkin huomioon ottamatta piirteet, jotka vaativat psykologista tarkastelua. Sigmaattinen merkkisuhde (M, O) (O, M): Merkin ja kuvatun objektin tai asiasisällön välinen suhde ei ole suora vaan A:n välittämä. Luonnollisissa kielissä näiden ongelmien selvittämisessä tarvitaan psykologian ja filosofian apua. Kie- len rakenteessa heijastuu tietyyssä suhteessa abstraktina objek- tiivisen realiteetin struktuuri - yksittäisistä merkeistä tämä koskee vain luonnon ääntä matkivia ja kuvailevia sanoja. Kieli siis strukturoi ihmisen kokemusta ja maailmankuvaa.¹ Kieli on kansallisen kulttuurin tärkein tekijä ja kansallisen maailman- kuvan luoja. Lotmanin (1974: 38) mukaan kansallisen kielen merkitys sekundaareille mallia luoville systeemeille kuten sa- nataiteen kielelle on kiistämätön. Pragmaattinen merkkisuhde (M, I-Y) (I-Y, M): Ihmisen ja yhteiskunnan suhde kieleensä voi- daan myös kuvata olemassa olevana. Tällöin tutkitaan kielen kykyä ilmentää merkitys- ja tunneilmauksia ja kykyä saada vas- taanottaja reagoimaan. Tätä suhdetta on tutkittu vähemmän kuin edellä mainittuja, koska se on laskettu kuuluvaksi loogisen empirismin piiriin. Suhde edellyttää myös psykologista ja so-

¹ Gasparovin (1974: 30) mukaan myös luonnollinen kieli on malleja muodostava järjestelmä tästä strukturoimisoinai- suudesta johtuen.

oista on yleensä jokin hallitseva. Jaon katsotaan vastaavan sielun kolmea eri toimintakenttää: ajatus, tunne, tahto.¹ Ja-ko on perustaltaan psykologinen. Sitä voidaan käyttää hyväksi eri kieli- ja tyyllilajien jaottelussa (ks. kaavio 2) edellyttäen, että siihen lisätään neljänneksi esteettinen funktio, kuten on mielestäni tehty Prahan koulukunnan funktiokieli- (ja -tyyli) jaottelussa.²

KAAVIO 2. Kieli- ja tyyllilajien jaottelu.

Toisaalta voidaan ajatella, että esteettinen funktio sisältyy em. kolmeen pääfunktioon tai että esteettisessä funktiossa itsessään on em. kolme pääfunktioita - perustuuhan sanataiteen kieli luonnolliselle kielelle. Jälkimmäisessä tapauksessa pitäisi em. kaavioon lisätä vaakasuorat nuolet. Joka tapauksessa voidaan yhtyä Mukařovskyn (1971: 151-152) mielipiteeseen, että esteettinen funktio on laskettava perusfunktioihin. Kieli-ilmaisulla katsotaan lisäksi olevan erikoisfunktioita, joita käsitellään stilistiikassa, retoriikassa ja poetiikassa (esim. Regnéll 1971: 135; kielen funktioista ks. myös Karlsson 1976: 34-).

¹ Naert 1949: 55. Hän ei hyväksy Bühlerin jakoa, mutta päätyy kuitenkin peruspiirteiltään samanlaiseen muista auktoriteeteista käsin. Funktioluokittelun mukaisesti hän jakaa käsittelemänsä kirjailijan tyylipiirteet älyllisiin, tunnepiirteisiin ja aktiivisiin (Naert 1949: 57).

² Doležel 1971: 284-285. Olen käänöksissä käyttänyt Saukkosen termejä tiedotus- ja ohjailukieli, joiden katson sisällöllisesti vastaavan alkuperäisiä 'Erkennung' (ymmärtäminen, käsitys, tieto) ja 'Direktiv' -käsitteitä. Kielestä viestintänä ks. esim. Karlsson 1976: 24-.

Sanataiteen kielellä on oma erikoisluonteensa. Se on luotu luonnollisen kielen perustalle ja sisältää näin ollen merkin kaikki perustunnusmerkit. Sen tapa tulkita todellisuutta eroaa kuitenkin muusta kielenkäytöstä siksi, että siinä päähuomio kiinnittyy itse kielen merkkiin ja tekstiyhteyteen.¹

Kieli on monimutkainen ja -tasoinen järjestelmä (esim. syntaksi), jota säätelee sekä kielen ulkoiset että sisäiset lait. Se on ajatuksen välitön todellisuus; sen avulla objektivoidaan ajatus ja käsitteet. Se on sekä ajatuksen väline että tulos. Inhimillisen kokemuksen maailma on denotaatioiden maailma. Kieli on osa yksilön relevantista kokonaistiedosta. Se on kiinteästi sidoksissa kulttuuriin. Se on sisäiseltä luonteeltaan yhteiskunnallinen, eikä sitä voi olla olemassa yhteiskunnan ulkopuolella.²

Mitä kaunokirjallisuus on?

Kaunokirjallisuus, sanataide, on eräs taiteen laji. Juri Lotmanin (1972b: 44-50) mukaan taiteella järjestelmänä on kahdenlainen funktio: tiedostava sekä tietoa välittävä ja säilytettävä (Erkenntnis und Information) ja näin ollen taideteosta voidaan tarkastella sekä mallina että merkkijärjestelmänä. Edellisessä on kysymys taideteoksen ja todellisuuden suhteesta, jolloin taide käsitetään todellisuuden tiedostamisen metodiksi ja tarkastelussa kiinnitetään huomio siihen, onko taideteoksen todellisuudesta antama kuva paikkansapitävä vai ei. Jälkimmäisessä on kysymys lisäksi taideteoksen ja vastaanottajan suhteesta, jolloin taide käsitetään tiedon välittämiseksi, viestinnäksi, ja huomio kiinnitetään kommunikatiivisuuteen, siihen onko taideteoksen sisältämä sanoma ymmärrettävissä vai ei. Tarkastelemme seuraavassa näitä molempia aspekteja käyttäen apuna Pertti Karkaman kehittämiä teorioita.

¹ Ks Dolezel 1971: 278; Mukařovský 1970: 53; 1971: 149; Lotman 1971: 283; 1974: 39.

² Tässä kappaleessa olevat väittämät voidaan johtaa edeltäneestä kielen tarkastelusta. Ks. myös Gasparov 1974: 30; Klaus 1973: 16-19, 27; Saukkonen 1976; Saussure 1970: 105; ja Lotman 1974: 34.

Sanataide eräänä taiteen lajina on osa yhteiskunnallista tajuntaa ja siis yhteiskunnallisen todellisuuden heijastumaa (Karkama 1976b: 19-20). Sille niin kuin muillekin taiteen lajeille on ominaista subjektiivisen tekijän merkittävä osuus heijastusprosessissa. Sanataideteos ei heijasta koko todellisuutta vaan subjektiivisesti nähdyn osan siitä. Todellisuuden heijastuma taiteessa ei - ainakaan tavallisesti - perustu tutkimukseen kuten tieteessä vaan välittömään kokemukseen ja intensiiviseen myötäelämiseen. Taide ei myöskään ole pelkkää todellisuuden passiivista heijastamista vaan sen aktiivista luovaa hahmottamista. Taiteilija hahmottaa todellisuutta ja rakentaa sitä mielessään kokonaisuudeksi oman maailmankatsomuksensa ja kokemuksensa pohjalta, siis oman yhteiskunnallisesti määräytyneen minänsä pohjalta. Lisäksi taiteilija ei vain kuvaa ja hahmota todellisuutta vaan myös arvottaa sitä. Loppujen lopuksi taideteos siis ilmentää erästä subjekti-objekti-suhdetta, taiteilijan suhdetta todellisuuteen. Tämä heijastusprosessi määräytyy objektiivisesta todellisuudesta käsin, mutta subjekti (taiteilija) on siinä aktiivisena osapuolena. Todellisuuden ilmiöistä, suhteista ja prosesseista rakentuu subjektin valikoivan, hahmottavan ja luovan toiminnan tuloksena fiktio, kuvitteellinen maailma, joka heijastaa todellisuutta mutta on samalla itsenäinen esteettinen hahmo. Sanataideteos välittää tietoa aiheena olevasta todellisuudesta ja kirjailijasta sekä ennen kaikkea kirjailijan suhteesta tuohon todellisuuteen (Karkama 1976a: 30-34; 1976b: 18; Lotman 1972b: 44-50).

Ns. malliteoreettisen näkemyksen mukaan sanataideteos on nähtävissä ja selitettävissä todellisuuden mallina, sen eräänlaisena pienoiskuvana. Malli ei koskaan jäljennä koko todellisuutta, vaan tiettyjä ilmiöitä, suhteita ja prosesseja, jotka valikoituvat kirjailijan maailmankatsomuksen mukaan. Mallin ja todellisuuden välillä ei siis ole identtistä suhdetta, täydellistä vastaavuutta, vaan analogia, rakenteellinen yhdenmukaisuus. Jos malli kykenee paljastamaan todellisuuden rakenteen adekvaatisti, siis paljastamaan todellisuuden oleelliset

piirteet, sanataideteos täyttää tiedostavan tehtävän. Se voi auttaa lukijaa ymmärtämään omaa todellisuuttaan ja määrittelemään paikkansa siinä. Näin sanataideteoksesta tulee paitsi tiedostamisen malli myös käyttäytymisen malli. Sanataideteoksen määrittelemisen todellisuuden malliksi korostaa kirjailijan tietoisuuden merkitystä valikointia ja hahmotusta määrävänä tekijänä ja oikeastaan edellyttää kirjailijalta melko syvällistä tietoisuutta yhteiskunnan olemuksesta. Tässä mielessä malliteoria onkin lähinnä sovellettavissa realistiseen romaaniin ja draamaan (Karkama 1975: 13-16; Lotman 1972b: 34-44).

Miten taiteellinen heijastuma eroaa tieteellisestä heijastumasta, taiteen välittämä tieto tieteellisestä tiedosta? Periaatteessa on kysymys samasta heijastumis- ja tiedostamisprosessista, erot ovat lähinnä erilaisten kykyjen korostumisessa ja erilaisessa ilmaisukielessä. Tieteessä korostuvat järki ja äly ja tulokset ilmaistaan tieteellisenä yleistyksenä, käsitteinä. Taiteessa taas korostuvat intuitio ja mielikuviutus ja tulokset ilmaistaan havainnollisina kuvina, joko visuaalisina tai sanallisina (Karkama 1976a: 29-30). Taiteelle on lisäksi ominaista, että se välittää myös subjektin kokemuksia ja tunteja ja siten ilmaisee todellisuuden ilmiöiden inhimillistä sisältöä.

Edellä todettiin, että sanataideteos ei heijasta koko todellisuutta vaan subjektiivisesti nähdyn osan siitä. Kirjailijan aktiivinen todellisuuden haltuunotto, todellisuuden ilmiöiden tiedostaminen, kohdistuu siis todellisuuden eri tasoihin ja alueisiin. Tässä suhteessa on selviä eroja eri kirjailijoiden ja yksittäisten sanataideteosten välillä. Samantapaisia eroja on havaittavissa kirjallisuuden eri lajien ja suuntausten välillä. Karkeasti ottaen voisi olettaa, että proosa ja draamatiikka heijastavat lähinnä yhteiskunnallista todellisuutta, sen suhteita ja rakenteita, kun taas lyriikka heijastaa enemmän kirjailijan itsetajuntaa. Vastaavasti kirjallisuuden suuntauksista esim. yksilön tajuntaa kartoittavat modernistiset virtaukset heijastuvat ja haltuun ottavat päällysrakennetta, naturalistinen kuvaus aiheena käytetyn todellisuuden pintailmiöitä ja realistinen yhteiskunnallisia liikuntoja ilmentävä

kirjallisuus parhaimmillaan heijastaa ja haltuun ottaa todellisuutta kokonaisuudessaan, tunkeutuu myös yhteiskunnalliseen perustaan, sen lainalaisuuksiin (ks. Karkama 1974: 96-104). Tällainen realistinen todellisuuden kuvaus on myös ns. ennakkoivaa heijastumista eli se kykenee osoittamaan nykytilanteeseen sisältyvät, tulevaisuuteen viittaavat mahdollisuudet ja siten palvelemaan päämäärien asettamisessa todellisuuden muuttamiseksi (ks. Karkama 1976b: 19).

Kirjailijan suhde todellisuuteen aktualisoituu hänelle itselleenkin luomistyön jossakin vaiheessa. Kirjailija joutuu määrittelemään suhdettaan todellisuuteen ainakin itselleen. Suhde voi olla hyvinkin tietoinen ja tiedostettu ja muodostua taiteellista luomistyötä ohjaavaksi periaatteeksi. Suhde voi myös olla tiedostumaton, jolloin tämä tiedostumattomuus luonnollisesti paljastuu teoksesta, joka joka tapauksessa on subjekti-objekti -suhteen ilmaus. Kirjailijat itse lienevät aika pessimistisiä kaunokirjallisuuden tiedostavan funktion suhteen. Tämä käy ilmi mm. nuortenkirjailija Lasse Raustelan Lappeenrannan kesäyliopiston äidinkielen opettajien seminaarissa pitämästä esitelmästä. Raustela toteaa mm.:

Elämä on sitä, mitä se on. Se ei yhdestä kirjailijasta piittaa eikä miljoonastakaan kirjasta muuksi muutu. Jos kirjailija todella kykenisi vaikuttamaan, olisi maailmasta jo kauan sitten tullut siedettävä ja ihmisestä hyvä. Mutta näinhän ei valitettavasti ole. Niinpä kirjallisuus on, paljaaksi riisuttuna, sittenkin vain elämän kuvaamista, tarinan kertomista, vailla vaikuttamisen mahdollisuuksia. / - - / Ja niinpä nuortenkirjailijaa enää vain harvoin arvostellaan siitä, mitä hän kuvaa. / - - / Kirjailija on tarinansa armoilla. Hänen on kuvattava se sellaisena kuin hän sen kokee, sellaisena kuin se on. Kirjailija ei voi tekemättä väkivaltaa elämälle - tehdä ihmisestä enkeliä. Mutta pirun hän voi ihmisestä kyllä tehdä (Raustela 1976).

Raustela ei näytä panevan kovinkaan paljon painoa aiheenvalinnassa tapahtuvalle todellisuuden ilmiöiden arvottamiselle. Niin ikään hän näyttää kiistävän kirjailijan luovan hahmottamisen mahdollisuudet samoin kuin ilmiöiden syy- ja seuraussuhteiden paljastamisen mahdollisuudet. Raustelan suhde todellisuuteen on tämän perusteella fatalistinen ja hänen todellisuuden kuvaustapansa - mikäli hän itse sitä noudattaa - olisi

siis lähinnä naturalistinen. Tosin lainauksen viimeinen virke - tarkoitettiinpa ihmisellä sitten kuvauksen kohdetta tai lukijaa - näyttäisi kumoavan tämän teorian. Kirjailija-näyttelijä Pirkko Saisio kirjoittaa Helsingin Sanomissa (1976):

Naturalistisen ilmaisun määrittelyisin siten, että se pitää kaikkea kuvattavaa samanarvoisena, yhtä tärkeänä, kun taas realistisessa ilmaisussa kirjailija valikoi kuvattavansa. Naturalismissa kirjailija kuvaa, miltä asiat näyttävät, realismissa kirjailija ainakin pyrkii kuvaamaan, mitä asiat ovat, mitä on näennäisyyden alla. / - - / Realistisessa ilmaisussa on mielestäni kysymys tyylyttelystä, ei enää plagiointista. Tällä tyylyttelyllä tarkoitan sitä, että kustakin asiasta esitetään olennainen, asian ydin ja sille etsitään oikea, mahdollisimman puhdas ja yksinkertainen ilmaisu, ele.

Saisio kutsuu itseään toteajaksi, kirjaajaksi, ja sanoo tietoisesti karttavansa moralisointia, selittelyä ja pateettisuutta. Tässä esitetty näkemys on optimistisempi kuin edellä esitetty Raustelan näkemys. Kirjailijan tehtäväksi nähdään fiktion avulla näyttää, miten asiat ovat, ts. paljastaa totuus näennäisyyden alta, yhteiskunnallisen todellisuuden lainalaisuudet pinta-ilmiöiden moninaisuuden alta. Tämän näkemyksen mukaan myös kirjailijan vastuu korostuu. Näyttämisen korostaminen sekä moralisoinnin ja selittelyn välttäminen merkitsee sitä, niin kuin Saisio itsekin toteaa, että kirjailijan täytyy löytää sanottavalleen mahdollisimman adekvaatti kielellinen ilmaisu. Kirjailijan luomistyön ongelmat aktualisoituvat ja konkretisoituvat juuri tällä alueella.

Koska sanataide on olemassa vain kielessä ja kielenä - puhuttuna ja kirjoitettuna - sitä joudutaan tarkastelemaan myös kielellisenä merkkijärjestelmänä, semioottisena systeeminä. Sanataide poikkeaa muista taiteista siinä, että vaikka se käyttää kieltä, kieli ei ole sanataiteen materiaalia samassa mielessä kuin savi on kuvanveistäjän tai väri kuvataiteilijan materiaalia. Kieli ei myöskään ole sosiaalisesti indifferenttiä kuten em. materiaalit, vaan kielen sanoilla on olemassa tietyt merkityssisällöt. Toisaalta juuri kielen kautta ja suhteessa kieleen sanataide rinnastuu yhteiskunnallisen tajunnan muihin muotoihin. Kieli on väline, jonka avulla voidaan välittää ja johon on varastoitunut kaikkien yhteiskunnallisen tajunnan muo-

tojen kehityksessä syntynyttä tietoa. Sanataiteen kielessä ovat siis olemassa kaikki ne merkitykset, jotka kyseisessä luonnollisessakin kielessä ovat. Sanataiteen kielessä näyttelevät erityisen tärkeää osaa konnotatiiviset, sekundaarit merkitykset. Nämä lisämerkitykset määräytyvät yhteiskunnallisesta tajunnasta, kulttuurista ja assosiaatioista käsin. Kielellisen merkin eri aspekteihin sovellettuna tämä merkitsisi, että sanataiteen kielen tarkastelussa sigmaattinen ja semanttinen aspekti olisivat erityisen tärkeitä. Koko teoksen analyysin tasolla tämä merkitsisi keskittymistä aiheen ja teeman tarkasteluun.¹ Sanataiteen kieli on siten ei-taiteellisen tekstin kieleen verrattuna monimerkityksisempää, koska se ensinnäkin sisältää ainakin potentiaalisti kaikki ne merkitykset, jotka merkeillä luonnollisessa kielessä on, ja näiden lisäksi sekundaareja konnotatiivisia merkityksiä, jotka eivät ole vakiintuneita vaan on tulkittava jokaisessa sanataideteoksessa ja jopa esiintymisyhteydessä erikseen. Suhteessa todellisuuteen sanataideteos muodostaa siten luonnolliseen kieleen verrattuna eräänlaisen sekundaarin merkityskokonaisuuden (sekundär modellbildende System; Lotman 1972a: 19-27, 38-43). Tämä merkitsee sitä, että myös merkin käsite laajenee. Sillä ei tarkoiteta pelkästään yksittäistä kielellistä merkkiä, esim. sanaa, vaan laajempiakin merkityskokonaisuuksia kuten trooppeja, hahmoja jne., jopa koko sanataideteosta. Tällöin tietysti luonnollisen kielen merkit ovat taiteellisen merkin materiaalia.

Kirjailijan kannalta edellä sanottu merkitsee sitä, että hänen täytyy alistaa kielensä sekä luonnollisen kielen että taiteen laeille. Jokainen sanataideteos on aina jossakin määrin konventionaalisen esteettisen muodon mukainen, sen transformaatio tai variaatio, mutta se on aina myös - toivottavasti - itsenäinen toteutus. Poikkeamat konventionaalisesta esteettisestä muodosta "loukkaavat" vastaanottajan odotuksia,

¹ Vrt. Varpio 1975: 421; ks. myös Karkama 1975: 17-19; Karkama 1976b: 37-38; Lotman 1972b: 31-34, 51-54.

niiden tulkinta vaatii älyllistä aktiviteettia, ja näin ollen juuri nämä poikkeamat sisältävät sekä esteettistä että semanttista informaatiota. Lukiessaan sanataideteosta lukija siis joutuu opettelemaan myös sen koodin, jolla teos on tulkittavissa, ne taiteelliset lainalaisuudet, joita teos noudattaa. Lukija joutuu siten hallitsemaan kaksi koodia: peruskoodin, sen luonnollisen kielen jolla teos on kirjoitettu ja siihen sisältyvät merkitykset, ja alikoodin, ne sekundaarit konnotatiiviset merkitykset joiden avulla teos on tulkittavissa ja selitettävissä (koodista ks. esim. Karkama 1975: 17-19, ja Kuusi 1974: 106-109). Kysymys on erittäin olennainen sanataiteen kommunikatiivisen funktion kannalta, ja kommunikatiivisuus taas on sanataiteen tiedostavan funktion välttämätön edellytys; eihän sanataideteos voi täyttää tiedostavaa tehtäväänsä, ellei se edes tule kielellisesti ymmärretyksi. Kirjailijat näyttävät tiedostavan ja kokevan mahdollisuutensa ja vastuunsa erityisen voimakkaasti juuri tällä alueella. He voivat toisaalta kokeilla kielen mahdollisuuksia, luoda ja rikastuttaa kieltä, mutta toisaalta he ovat sidottuja kieleen ja siinä jo olemassa oleviin merkityksiin. Nuortenkirjailija Lasse Raustela toteaa esitelmässään (1976): "Ja niinpä nuortenkirjailijaa enää vain harvoin arvostellaan siitä, mitä hän kuvaa. Odotusten, toiveiden ja vaatimusten ristipaine kohdistuu pikemminkin siihen, miten nuortenkirjailija kuvaa." Raustela toteaa lisäksi, että lukijakunta asettaa omat vaatimuksensa kielelle, lukija haluaa paitsi samastua teoksen päähenkilöön myös teoksen kieleen, kokea sen omakseen. Tällöin lukijan odotukset ja kielen normit saattavat olla hyvinkin jyrkässä ristiriidassa keskenään. Pirkko Saisio korostaa artikkelissaan (1976) sekä kielen kommunikatiivisuutta että luovuutta:

Kirjailijana pyrin kielelliseen selkeyteen, yksinkertaisuuteen ja helppotajaisuuteen ja samalla kielen tuoreuteen ja ainutlaatuisuuteen. Uskon, että selkeän kirjallisen ilmaisun vankin perusta on niin yksinkertainen asia kuin kielioppisääntöjen tuntemus, vaikka ei tietenkään niiden kirjaimellinen ja orjallinen seuraaminen. Kielen helppotajaisuudella en tarkoita kielen muodostumista stereotyyppiseksi, latteaksi tai köyhäksi, sellaiseksi josta yhä kasvava kioskikirjallisuus on varoittavana esimerkkinä. Helppotajui-

suudella tarkoitan sellaista kielellistä ilmaisuja, joka on jokaisen lukijan tajuttavissa iästä ja sosiaalisista tai sivistyksellisistä seikoista riippumatta. Selkeä ilmaisu vaatii tietenkin ennen kaikkea selkeää ajattelua, selkeää käsitystä siitä, mitä haluaa ilmaista ja kenelle. / - - / Kieli, kirjailijan työväline, vanhenee, muuttuu, kehittyy ja uudistuu. Sanonnat, sananparret, vertaukset ja sanat, jopa lauseet kuluvat. / - - / Jokaisen sanan tai sanonnan on oltava ainutkertainen juuri siinä yhteydessä kuin sitä käytetään. Tällä en tarkoita sellaisten kummallisuuksien luomista, jotka viime kädessä ymmärtää vain niiden kirjoittaja, en uutta sanastoa enkä uutta kieltä. Tarkoitan vanhoja sanoja uusissa yhteyksissä.

Kirjailijan suhde kieleen on siis dialektinen. Hän on toisaalta sidottu kieleen, hän ei voi syrjäyttää niitä kieleen sisältäviä merkityksiä, jotka inhimillisen ja kansallisen kulttuurin kehityksen myötä ovat siihen varastoituneet. Mutta hän voi toisaalta omalta osaltaan luoda ja rikastuttaa kieltä. Hän voi kielen perinteelle rakentaen inhimilliseltä, kansalliselta ja oman persoonallisuutensa pohjalta luoda uusia ilmaisuja ja merkityksiä, jotka osoittavat todellisuudesta uusia piirteitä, hahmottavat sitä esteettisesti, ja siten tarjoavat lukijalle älyllisiä ja esteettisiä elämyksiä.

Sanataiteen kieli - muu kielenkäyttö

Edellä on jo todettu, että sanataiteen kieli ja muu kielenkäyttö eroavat toisistaan jossain määrin. Sanataiteessa viestintäfunktio on yleensä taka-alalla, ja se on myös eri kuin muun kielenkäytön. Muussa kielenkäytössä korostuvat pragmaattiset tekijät. Siinä on kielen merkin ja todellisuuden suhde välittömämpi kuin taiteen kielessä. Siksi näitä kahta ei voi arvioida samalla mittapuulla. Edellistä voidaan arvioida sen mukaan, kuinka hyvin se täyttää tehtävänsä: tiedon perilleviemisen. Sanataiteen kieltä arvioidaan sen mukaan, miten hyvin se täyttää tehtävänsä koko teoksen semanttisessa rakenteessa ottaen huomioon sen jokaisen osatekijän. Taideteos on 'globaali' merkki, joka on sidoksissa sekä lähettäjän että vastaanottajan elämäkokemukseen. Ei pidä kuitenkaan unohtaa, että myös muuta yleiskielen asemassa olevaa kieltä arvioidaan

esteettisin perustein. Yleiskielen esteettisten sääntöjen tuntemus helpottaisi sanataiteen kielen analyysia.¹

Sanataiteen kieli ei perustu vain yleiskieleen vaan myös sen normeihin. Yleiskielen normisto on enemmän tai vähemmän standardoitu. Sitä säätelee automaattistunut säännöstö, joka muodostaa vähitellen perinteen. Sanataiteen kieli poikkeaa jossain määrin tästä perinteestä. Se rikkoo sekä muodon että merkityksen standardoituja normeja. Mitä väkevämmin standardoitua yleiskieli on, sitä suurempi on 'rikkomusten' vaihtelu. Sanataiteen kieli on usein yllätyksellistä, epätavallista ja epäyhtenäistä. Normeista poikkeaminen vaihtelee kielittäin ja saman kielen eri kehitysvaiheissa. Silläkin on siis omat perinteensä. Eri kirjailijat suhtautuvat eri lailla sanataiteen kielen ja yleiskielen suhteen vaihteluun. Puhumattakaan kriitikoista! Heidän on usein vaikea hyväksyä kirjailijan tarkoituksellisia, harkittuja poikkeamia vallitsevasta kirjallisesta traditiosta ja normistosta. "Kriitikot /- -/ ovat oman aikansa erehtyjien edustajia /- -/."²

Sanataideteoksen tärkein semanttinen yksikkö on teoksen aihe. Se on sidoksissa kielen merkkiin, joka myös on yleinen semiologinen yksikkö. Sanataideteoksen yksikkö on kuitenkin sikäli vapaa, että sama aihe voidaan ilmaista useammalla erilaisella kielen ilmaisu- ja tyylikeinolla (Mukařovský 1970: 48).

Sanataiteen kielen tehtävänä on luoda uusia yhteyksiä sekä kieleen (järjestelmänä) että yleiskieleen ja lisätä ilmaismahdollisuuksia. Sanataiteen vaikutus tiettyyn kieleen voidaan yksilöidä seuraavasti:

- lisää ja hioo yleensä käyttäjän kykyä käsitellä kieltä,
- antaa kielelle mahdollisuuden soveltaa joustavasti sille asetettuja vaatimuksia,

¹ Ks. Mukařovský 1970: 42-43, 49-52; 1971: 150. Yleiskieli = 'standard language'.

² Sitaatti on Paasilinnalta (1976: 400). Esimerkkejä löytyy kaikista kirjallisuudenhistorioista. Ks. Mukařovský 1970: 42, 46, 50, 54.

- auttaa kieltä sen ilmaisukeinojen rikkaampaan eriyttämiseen,
- tekee lukijan tietoiseksi sellaisistakin kielen ilmiöistä, jotka peittyvät näkyvistä puhdasta viestintäkieltä käytettäessä (Mukařovský 1970: 54-55.).

Kaunokirjallisuuden tehtävät

Edellä kaunokirjallisuutta on tarkasteltu eräänä todellisuuden tiedostamisen muotona, kirjailijan todellisuussuhteen (subjekti-objekti -suhteen) ilmentymänä ja ilmaisijana. Tämän suhteen reaalinen olemassaolo vain kielessä ja kielenä on tuonut kuvioon mukaan myös lukijan ja siis kirjallisuuden kommunikatiivisen funktion. Sanataideteoksessa siis välittyy kielen avulla tietty todellisuuskäsitys ihmiseltä toiselle, siirtyy merkitystietoa ajasta ja paikasta toiseen. Tässä yhteydessä on syytä vielä kokoavasti tarkastella, mitä laajempaa merkitystä tällä on yksilölle ja yhteiskunnalle.

Kaunokirjallisuuden merkitys yksilön persoonallisuuden kehitykselle edellyttää, että kaunokirjallisuus tulee ymmärretyksi paitsi kielenä myös fiktiona, ts. että se tajutaan fiktioksi. Vain tällöin kaunokirjallisuudella voi olla myönteistä merkitystä lukijalle. Mikäli mainitut edellytykset eivät toteudu, lukija joko ei koe lukemista mielekkääksi, ts. ei näe sillä mitään merkitystä, tai sitten luettavan merkitys ja vaikutus voi jäädä hyvin yksipuoliseksi, esim. teos tajutaan pelkästään faktatiedoksi todellisuudesta tai pelkästään tunteiden ilmaisuksi.

Eräänä todellisuuden tiedostamisen muotona sanataide luonnollisesti välittää tietoa aiheena käytetystä todellisuudesta. Sen tehtävä ei kuitenkaan ole välittää yksityiskohtaista faktatietoa, sitä välittää tietokirjallisuus. Sanataide välittää tietoa todellisuudesta rakenteiden tasolla, se voi osoittaa todellisuuden ajankohtaiset ongelmat ja olennaiset piirteet heuristisen mallin muodossa, suljettuna muotona. Tällaisena se voi olla suhteellisesti riippumaton ajasta ja paikasta tulakseen ymmärretyksi, mutta tiettyä subjektiivista yleisyyttä

teokselta kuitenkin edellytetään, jotta lukija voisi mallin avulla tiedostaa omaa todellisuuttaan (ks. Karkama 1976b:35-36). Esittämällä todellisuuden kuvan esteettisenä hahmona, suljetuna muotona sanataide aktualisoi ja aktivoi lukijan omia kokemuksia ja arvosuhteita, antaa virikkeitä hänen ajatuksilleen, tunteilleen ja käyttäytymiselleen. Näin tiedostamisen mallista voi tulla käyttäytymisen malli, se voi osoittaa lukijalle mahdollisuuksia oman todellisuutensa muuttamiseen (Karkama 1976b: 35-36).

Sanataiteella on myös virkistävä ja viihdyttävä funktio, ts. se tarjoaa mielihyvän kokemuksia, esteettistä ja älyllistä nautintoa. Viihdyttävä ja tiedostava funktio, esteettinen ja älyllinen nautinto pyritään usein erottamaan toisistaan ja jopa näkemään toistensa vastakohtina. Oikeammin olisi tarkastella niitä suhteessa toisiinsa, sillä sanataiteen vastaanotto-prosessissa ne liittyvät kiinteästi yhteen. Sanataiteen tulkinnan vaatima älyllinen aktiviteetti, sekundaarien merkitysten paljastuminen, vasta aiheuttaa esteettistä mielihyvää. Ja viihdyttävä, mielihyvää tuottava lukeminen on myös älyllisesti aktivoivaa, se antaa virikkeitä lukijan ajatuksille, tunteille ja mielikuvitukselle. Näin sanataide voi kehittää ja aktivoita lukijan luovuutta.¹

Edellä sanottu koskee sanataidetta, kaunokirjallisuutta. Juuri mainituissa suhteissa ero sanataiteen ja viihteen välillä tulee erityisen selvästi esille. Viihdekirjallisuus - ajanviete- kirjallisuus, kioskikirjallisuus - antaa osittuneen ja vinoutuneen todellisuuskuvan. Stereotyyppisenä se ei "loukkaa odotuksia" eikä siis aktivoi älyllisesti. Se ei siis täytä tiedostavaa funktiota eikä osoita lukijalle mahdollisuuksia todellisuuden muuttamiseen, vaan tukee jo olemassa olevia asenteita ja siten johtaa yhteiskunnalliseen konservatiivisuuteen. Se toimii sosiaalisen toiminnan korvikkeena ja luovan toiminnan vaihtoehdona ja on siten sekä älyllisesti että esteettisesti passivoivaa (ks. Niemi 1973).

¹ Kirjallisuuden tehtävistä, ks. esim. Ellis 1974: 244-245, ja Karkama 1976b: 35-36.

Sanataiteen yhteiskunnallinen merkitys, sen merkitys yhteisöjen elämässä, on lähinnä välillistä ja sen vuoksi vaikeammin osoitettavissa kuin sen merkitys yksilölle. Osana yhteiskunnallista tajuntaa sanataide on myös muodostamassa sitä, luomassa kunkin ajankohdan yhteiskunnallisen tajunnan tilaa, todellisuutta koskevien käsitysten kokonaisuutta. Esim. Suomessa 1800-luvun alkupuolelta lähtien kansallisromanttinen kirjallisuus, erityisesti Runeberg ja Topelius, oli osaltaan muovamassa kansallista identiteettiä ja kansallista kulttuuria siinä missä ajan kansalliset tieteet (Suomen historian, kielen ja kansanrunouden tutkimus) ja talous- ja yhteiskuntapolitiikakin. Lehdistön, koululaitoksen ja muiden kulttuuri-instituutioiden välityksellä tämä kirjallisuus sitten määräsi ihmisten todellisuuskäsityksiä vielä sata vuotta syntymisajan kohtansa jälkeenkin, jolloin sen antama todellisuuskuva ei enää voinut olla paikkansapitävä (ks. Klinge 1976). Kaunokirjallisuuden suhde muuhun yhteiskunnalliseen tajuntaan on siis dialektinen: se sekä ilmentää että muovaa sitä.

Kaunokirjallisuuden yhteiskunnallinen merkitys muodostuu sen merkityksestä yksilöille ja vaikutus tapahtuu lähinnä yksilöiden kautta, monimutkaisina heijastus- ja kerrannaisvaikutuksina. Vain hyvin harvoin voidaan yksityisellä sanataideteoksella osoittaa olleen välitöntä yhteiskunnallista vaikutusta. Tällaisia ovat ehkä vain jokin Goethen Nuoren Wertherin kärsimykset, Beecher-Stowen Setä Tuomon tupa tai Lo-Johanssonin muonamieskuvaukset. Pikemminkin merkitykseen vaikuttaa lukemisen määrä ja laatu. Laajaa yhteiskunnallista merkitystä voitaiten saada kirjallisuus, jota luetaan paljon, ja toisaalta sellainen kirjallisuus, jota ns. vaikuttajajaksilöt lukevat, jolloin kerrannaisvaikutukset ovat suuret. Tällöin kaiken ohjaavan ja valikoivan toiminnan merkitys korostuu. Erityisesti koulujen kirjallisuudenopetuksella on tärkeä tehtävä kaupallisen välityksen ja mainonnan vastapainona.

Kaunokirjallisuus ja kielenopetus

Edellä on käsitelty kaunokirjallisuuden merkitystä yleensä; siksi tässä rajoitutaan käsittelemään sen merkitystä kielen, erityisesti vieraan kielen, opiskelulle. Kaunokirjallisuuden lukeminen vieraallakin kielellä on esteettistä toimintaa - jos taidot riittävät. Lisäksi siitä on hyötyä kielitaidon hankkimiselle. Ainoastaan sen kautta pääsemme perille juuri tästä kielen lajista. Muun kielenkäytön opetusta saa kielen teoreettisissa opinnoissa ja monenlaisissa käytännön harjoituksissa, joita sisältyy esim. yliopistojen kielten opetukseen huomattavasti enemmän kuin kaunokirjallisuutta. Jos kaunokirjallisuutta ei sisältyisi opiskeluun, olisi vastavalmistuneen kielenopettajan (HuK, FK - tai muu) kielen tuntemus erittäin kapea-alainen ja teoreettinen. Kaunokirjallisuus avaa meille aivan uuden kielen maailman:

(1) Kaunokirjallisuus antaa meille käsityksen kielen muuttuvista ja muuttumattomista aineksista. Opetuksen antamaa osittain filologista apua tarvitaan juuri muuttuvan aineksen, esim. konnotaatioiden sekä erilaisten retoristen ja tyyllillisten ilmaistujen, tulkinnessa. Havaitsemme selvästi eri kieli- ja tyyllilajien kehitykset ja vaihtelut.

(2) Kaunokirjallisuus sisältäessään erilaisia esitysmuotoja, jopa yhtä aikaa samassa teoksessa (suoraa kerrontaa, dialogia ja erilaisia kerronnan välimuotoja), eri määrät eri aikakausina paljastaa, kuinka eri aikoina on suhtauduttu esim. yleiskieleen, murteeseen ja muihin mikrokieliin, ja miltä ne ovat näyttäneet. Näemme myös, miten uutta luovat kirjailijat ovat poikenneet vallitsevasta kirjallisesta traditiosta. Uudet tuulet kertovat samalla kielen kulumisilmiöistä ja rikastuttamispyrkimyksistä.

(3) Meillä on kaunokirjallisuutta lukiessamme implisiittisesti mielessämme kielisysteemin tarjoamat mahdollisuudet ja kaikki ennen sanottu, siksi otamme koko ajan kantaa lukemaamme kieleen, hyväksymme ja/tai hylkäämme sen - omista kielellisistä kyvyistämme riippuen. Me tavallaan panemme sekä teoreettisten että käytännön harjoitusten meille antaman kielellisen pä-

tevyuden koetukselle ja tulemme näin tietoiseksi kielen hallinnan tasostamme. Tässä meille on samalla keino tason nostamiseksi - jos haluamme. Koska lukijan odotuksia on otettu huomioon vain minimaalisesti, hän joutuu ponnistelemaan tulkin nasaan.

(4) Kun olemme käyneet läpi mainitut vaiheet ja lisäksi myös muussa opetuksessa tutustuneet kielen vaihteluun eri konteksteissa, kaunokirjallisuus muiden kielilajien vastapainona auttaa meitä todella tunnistamaan eri tyyllilajit ja -normit ja jopa käyttämään niitä sopivassa ympäristössä. Jonkinasteisen tyyllitajunhan voi olettaa kuuluvaksi ns. kommunikatiiviseen kompetenssiin.¹ Tässä yhteydessä meille voi jopa paljastua kritiikin suuria erehdyksiä.

(5) Todella mielenkiintoisella alueella liikumme, kun alamme miettiä, minkälaista tietoa - useimmiten uutta, inhimillisesti tärkeätä - kaunokirjallisuudesta löytyy kieliyhteisön kulttuuri-, talous- ja yhteiskuntahistoriasta sekä sen maailmankuvasta ja näiden muutoksista eri aikakausina. Saamme tietoa (a) ihmisten arkielämästä, elämäntavoista ja ajatusmaailmista sekä lakiin ja moraaliin liittyvistä seikoista, (b) yhteiskunnan rakenteesta ja muutoksista eri aikoina kuin myös siitä, mitkä voimat koettiin (tai koetaan) hajottaviksi ja mitkä säilyttäväiksi.

(6) Kaunokirjallisuus monipuolistaa lukijan todellisuuden kuvaa antaessaan mahdollisuuden uusiin arvokokemuksiin, vieraan kulttuurin valloittamiseen ja sen maailmankuvan hahmottamiseen. Se antaa myös viitteitä tulevast.²

Opiskelija, joka vastustaa kaunokirjallisuuden osuutta kielenopiskelussa, vaikka onkin jo yleisesti tiedostanut esteettisen tason olemassaolon ja arvostaa sitä, ei luullakseni ole

¹ Ks. Enkvist 1974: 133-134, eri tyyli- ja kielilajien opetuksen tärkeydestä kielenopetuksessa. Emmehän missään tapauksessa voi itse kokea kaikkia kielenkäytön tilanteita opiskeluaikamme, siksi ne voidaan kokea fiktiivisesti.

² Kohdissa 5 ja 6 olevat päätelmät voidaan johtaa teoreettisesta osasta. Niitä ovat käsitelleet myös Lotman 1971: 298; 1974: 20-21; ja Karkama 1976b: 23, 32-.

tiedostanut kielenopiskelun kokonaisluonnetta, joka on moni-ilmeinen sisältäen myös kytkennät kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Hänelle kielenopetus ja -opiskelu on ilmeisesti "virheentorjuntaa".

Missä annetaan tämä moniulotteinen kirjallisuudenopetus? Se on jo toinen kysymys. Kirjallisuuden vai kielten laitoksilla? Se vaatii joka tapauksessa sekä kielen että kirjallisuuden teoreettista hallintaa sekä melkoiset yleistiedot asianomaisesta maasta. Useamman eri laitoksen yhteistyö näyttää ainoalta järkevältä ratkaisulta.

KIRJALLISUUTTA

- Allwood, Jens, Lars-Gunnar Andersson ja Östen Dahl. 1972. Logik för lingvister. Lund.
- Chomsky, Noam. 1964. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass.
- Dolezel, Lubomir. 1971. Zur statistischen Theorie der Dichtersprache, teoksessa H. Kreuzer et al. (toim.), Mathematik und Dichtung (1965), 275-293.
- Ellis, John M.. 1974. The Theory of Literary Criticism. A Logical Analysis. Berkeley.
- Enkvist, Nils Erik. 1974. Stilteori och stilforskning. Lund.
- Gasparov, Boris. 1974. Tarton semioottinen koulukunta, teoksessa Satu Apo et al. (toim.), Strukturalismia, semiotiikkaa ja poetiikkaa, Helsinki, 25-42.
- Karkama, Pertti. 1974. Kirjallisuuden yhteiskunnallisesta selittämisestä, teoksessa Antti Eskola ja Katariina Eskola (toim.), Kirjallisuus Suomessa, Helsinki, 96-104.
- Karkama, Pertti. 1975. Teuvo Pakkalan romaanit. Yhteiskunnallis-ideologinen tausta ja rakenne. Oulu.
- Karkama, Pertti. 1976a. Elämänmuodosta yhteiskuntaan. Georg Lucácsin romaaniteorian perusteet 1907-1939. Oulu.
- Karkama, Pertti. 1976b. Sanataide todellisuuden heijastajana, teoksessa Helena Lassila (toim.), Todellisuuden taiteellisesta hahmottamisesta. Juoni ry:n seminaari 16.10.1976, Oulu, 17-40.

- Karlsson, Fred. 1976. Johdatusta yleiseen kielitieteeseen. Helsinki.
- Klaus, George. 1973. Semiotik und Erkenntnistheorie. Berlin.
- Klinge, Matti. 1976. Maamme kirja Suomen yhdistäjänä, Helsingin Sanomat 22.8.1976.
- Kuusi, Osmo. 1974. Yleisestä merkkitieteestä (semiotiikasta) ja sen yhteyksistä muihin tutkimusotteisiin, teoksessa Satu Apo et al. (toim.), Strukturalismia, semiotiikkaa ja poetiikkaa, Helsinki, 101-127.
- Lotman, Jurij. 1971. Teser till problemet 'Konstens plats bland de modellbildande systemen', teoksessa Kurt Aspelin ja Bengt Lundberg (toim.), Form och struktur, Stockholm, 281-299.
- Lotman, Jurij. 1972a. Die Struktur literarischen Texte. München.
- Lotman, Jurij. 1972b. Vorlesungen zu einer strukturalen Poetik. München.
- Lotman, Jurij. 1974. Den poetiska texten. Stockholm (1972).
- Malmberg, Tarmo. 1976. Kuva todellisuuden hallintaanoton väli-
neenä, teoksessa Helena Lassila (toim.), Todellisuuden tai-
teellisesta hämmöttämisestä. Juoni ry:n seminaari 16.10.
1976, Oulu, 49-76.
- Mukařovský, Jan. 1970. Standard Language and Poetic Language,
teoksessa Donald C. Freeman (toim.), Linguistics and Style,
New York, 40-56.
- Mukařovský, Jan. 1971. Den poetiska benämningen och språkets
estetiska funktion, teoksessa Kurt Aspelin ja Bengt Lundberg
(toim.), Form och Struktur, Stockholm, 148-156.
- Naert, Pierre. 1949. Stilen i Vilhelm Ekelunds essaer och
aforismer. Lund.
- Niemi, Juhani. 1973. Kirja yhteiskunnallisena ilmiönä, Helsingin Sanomat 28.8.1973.
- Paasilinna, Erno. 1976. Siperialainen estetiikka, Parnasso
7/1976, 393-401.
- Raustela, Lasse. 1976. Nuortenkirjailijain kieli puntarissa,
Helsingin Sanomat 28.7.1976.
- Regnéll, Hans. 1971. Semantik. Stockholm (1959).
- Saisio, Pirkko. 1976. Sana on kirjailijan leipää, Helsingin Sanomat 4.8.1976.

Saukkonen, Pauli. 1976. Systeemiteoreettinen näkökulma kielen tutkimukseen. Esitelmä kielten lisensiaattiseminaarissa Oulussa 19.10.1976.

de Saussure, Ferdinand. 1970. Kurs i allmän lingvistik. Budapest.

Suokko, Jorma. 1976. Kielenopetusta vai virheentorjuntaa, Hel-singin Sanomat 26.10.1976.

Varpio, Yrjö. 1975. Kirjallisuuden kenttä ja sen pelaajat, Kanava 7/1975, 418-422.